

Тываның чаңгыс мандаттыг № 28 соңгулда округундан Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүне
Думазының дөрткү чыыжының депутадынга кандидат Ш.В.Кара-оолду бүрүткээнин күш чок болдурар дугайында
ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ОКРУГ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДОКТААЛЫ

2003 чылдың ноябрь 15

№22

Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Округ соңгулда комиссиязының 2003 чылдың октябрь 24-те №11 доктаалын езугаар Шолбан Валерьевич Кара-оол Тываның чаңгыс мандаттыг №28 соңгулда округундан Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүне Думазының дөрткү чыыжының депутадынга кандидат кылдыр бүрүткеткен турган.

"Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүне Думазының депутаттарының соңгулдарының дугайында" Федералдыг хоойлунуң 52 чүүлүнүң 1 пунктузунга дүүштүр бодунуң кандидатуразын дүжүрер дугайында бижимел билдиришкини киригени-биле холбаштыр Тыва Республиканың Округ соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. 1966 чылдың июль 18-те төрүттүнген, Тыва Республиканың Кызыл хоорайында чурттап турар, дээди эртемниг, Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы болуп ажылдап турар, "Всероссийская политическая партия "Единство и Отечество" — Единая Россия" политиктиг партиядан депшиттирген Шолбан Валерьевич Кара-оолду Тываның чаңгыс мандаттыг №28 соңгулда округундан Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүне Думазының дөрткү чыыжының депутадынга кандидат кылдыр бүрүткеткени күш чок болдурар.

2. Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының 2003 чылдың ноябрь 3-те № 14/54-4 доктаалын езугаар бадылааны Россия Федерациязының Федерал-

дыг Хуралының Күрүне Думазының дөрткү чыыжының депутаттарының соңгулдарының талазы-биле соңгулда бюллетениниң сөзүглелинден Ш.В.Кара-оолдун сан-медээлерин уштуп кааптар.

3. Бо доктаалдың 2 пунктузунуң 2003 чылдың ноябрь 25-ке чедир күүселдезин республиканың девискээр соңгулда комиссияларына дагыр.

4. Бо доктаалды массалыг информация чепсектеринге парлаар.

Тыва Республиканың Округ соңгулда комиссиязының даргазы Ш.Ч.МОНГУШ,
Тыва Республиканың Округ соңгулда комиссиязының секретары Л.Ы.КАРА-САЛ.

Интернеттен медээлер

Швейцарияга Березовскийниң ажил-чорудулгазын истээр

Сайгарлыкчы Борис Березовскийниң саң-хөө ажил-чорудулгазын истээринин дугайында шийтпирни Швейцарияда хүлээп алган. Ол дугайында чурттуң чингине прокурору Валентин Рошахер "Sonntagszeitung" солунда интервьюзунда медеглээн.

Оң чугаазы-биле алырга, истелге Березовскийниң Швейцарияда операцияларының ажык азы чажыт байдалдын тодарадыр. Ылаңгыя сайгарлыкчы "хирли" акшалар "чуулдазынга" хамаарылгалыг бе дээрзин илередири планнаттынып турар.

Частыышкынарга үш кижикаразыттырып турар

Стамбулга боттарың өлүмгө өргээн террористер ийи синагоганың чанынга частыр бүдүмелдер суккан машиналарны чазылдырган.

Улуг-хүннүң дүнезинде түрк полиция Стамбулга болган террористичи актыларга каразыттырып турар үш кижини — ийи эр, бир херээженни тудуп хоругдаан. Амгы үеде оларны тускай албаннар байсаап турар.

Теракт дээш харысалганы "Чөөн чүктүң боевиктеринин улуг ислам фронтузу" деп организация бодунга алза-даа, Турцияның эрге-чагыргазы синагогаларны "Аль-Каиданың" боевиктери чазылдырган деп медеглээн. Шак-ла ыңдыг бодалды Вашингтон база илереткен. Өлгөн болгаш когараан кижилерниң санының дугайында Стамбулдан кээп турар медээлер чиге, тода эвес. Хоорай полициязының парлалга секретарының чугаазы-биле алырга, 22 кижилер өлгөн, 242 кижилер балыгланган болуп турар. А оң мурнунда 23 өлгөн, 300 балыгланган кижилерниң дугайында дамчыткан.

Иракка ийи америк вертолет кээп ушкан

Black Hawk дээр ийи вертолеттуң улуг-хүнде черге чуура дүшкениниң түннелинде 17 кижилер өлгөн.

Ийи машина Мосулдуң чурттакчылыг черлерин эргий ужул чорда,

адлып-боолаан. Херечилерниң чугаазы-биле алырга, черден ыткан ракета мурнуку машинаның соңгу кезээнге дээр, ол өрттенип, башкарылганы чидирген. Андарлып бадып чыда ол хүртүзү-биле соондан кел чоран вертолетка деген. Херечилерниң бо чугаазы америк командьлал амдыы дээрзинде бадыткаван. Вертолеттарның кайызы-даа чуртталга бажыңнарынче кээп ушкан. Удаваанда болушкун болган черге өрт өжүрүкчүлери болгаш эмчилер чедип келген. Шериглер бүдүн кварталды аглааш, боевиктерни тыппаан. Бо айда коалицияның шериглери дөрт вертолетту чидирген.

Саддам эзп кээрин азаан

Воскресеньеде

Ирактың дүжүрткен

президентизи Сад-

дам Хусейн мусуль-

маннарга ыдыктыг

рамадан ай-биле хол-

баштыр айыткал кылган. Үн бижидилгезин

"Аль-Арабия" деп араб телеканал дамчыткан.

"Америк-британ сүлчээ" буурап калган,

ынчангаш эжелекчилер Иракты контрольга ашыдавас дээрзин Саддам медеглээн. Американнар чурттан үнүп чоруй баар бис деп меге аашкынны кылып турар деп, экс-президент чугаалаан. Айыткалының төнчүзүнде ол коалицияның шериглеринге удур идепкейлиг демесежиринче кыйгырып, удавас эрге-чагыргага эмп келирин азаан.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ УЛУГ ХУРАЛЫНЫҢ ХОЙЛУЖУДУЛГА ПАЛАТАЗЫНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Кыдыкы Соңгу чүктүң районнарынче болгаш аңаа деңнештирген черлерге баш бурунгаар продукция (барааннар) чедирилгезинге күрүнениң саң-хөө деткимчезиниң регионалдыг фондузунуң акша-хөреңгилерин хевирлеп тургузар болгаш ажыглаар Чурумун бадылаар дугайында

Тыва Республиканың Чазааның киригени чүк сөөртүлгезиниң хуусаазы кызыгаарлыг Кыдыкы Соңгу чүктүң районнарынче болгаш аңаа деңнештирген черлерге баш бурунгаар продукция (барааннар) чедирилгезинге күрүнениң саң-хөө деткимчезиниң регионалдыг фондузунуң акша-хөреңгилерин хевирлеп тургузар болгаш ажыглаар Чурумунуң төлөвлелин өөренип көргөш, Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының доктаадыры болза:

1. Чүк сөөртүлгези кызыгаарлыг Кыдыкы Соңгу чүктүң районнарынче болгаш аңаа деңнештирген черлерге баш бурунгаар продукция (барааннар) чедирилгезинге күрүнениң саң-хөө-биле деткимчезиниң регионалдыг фондузунуң акша-хөреңгилерин хевирлеп тургузар болгаш ажыглаар Чурумун бадылаар (кошкан).

2. Чүк сөөртүлгезиниң хуусаазы кызыгаарлыг Кыдыкы Соңгу чүктүң районнарынче болгаш аңаа деңнештирген черлерге продукция (барааннар) чедирилгезинге күрүнениң саң-хөө деткимчези калбарар ба-

рааннарын болгаш өске-даа продукцияның даңзын бадылаар (кошкан).

3. Тыва Республиканың Чазаанга чүк сөөртүлгезиниң хуусаазы кызыгаарлыг Кыдыкы Соңгу чүктүң районнарынче болгаш аңаа деңнештирген черлерге продукция (барааннар) чедирилгезинге күрүнениң саң-хөө деткимчезиниң регионалдыг фондузунуң акша-хөреңгилерин үлөп хуваар база оларның эгидилгезин контрольдаар Комиссияның составынче Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының доктаадыры болза:

1. Дараазында доктаалдарны күжүн чидирген деп санаар:

2. Тыва Республиканың Дээди Хуралының 1995 чылдың апрель 19-та хүлээп алганы №284 "Тыва Республиканың Конституция судунуң судьяларын даңгырагладырының чурумун бадылаар дугайында";

3. Тыва Республиканың Дээди Хуралының 1995 чылдың июнь 19-та хүлээп алганы №334 "Тыва Республиканың экономиказынче валюта чээлизин, даштыкы инвестицияларны хаара тударын хандылары-биле долаага алыр чүүлдерниң дугайында";

4. Тыва Республиканың Дээди Хуралының 1995 чылдың июнь 22-та хүлээп алганы №340 "Тыва Республиканың Дээди Хуралының Социал фондузун тургузарының дугайында";

5. Тыва Республиканың Дээди Хуралының 1995 чылдың июнь 23-те хүлээп алганы №341 "Арбааннар дугайында Чижек дүрүмнү бадылаарының дугайында";

6. Тыва Республиканың Дээди Хуралының 1996 чылдың февраль 8-те хүлээп алганы №500 "Тыва Республиканың Дээди Хуралының Секретариатының дугайында Дүрүмнү бадылаарының дугайында";

7. Бо доктаал ону хүлээп алган хүнден күштүг болур.

Кызыл, 2003 чылдың октябрь 23, №447 ЗП-1

Кызыл, 2003 чылдың октябрь 23, №449 ЗП-1

Тыва Республиканың Дээди Хуралының доктаалдарын күжүн чидирген деп санаарының дугайында

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының доктаадыры болза:

1. Дараазында доктаалдарны күжүн чидирген деп санаар:

2. Тыва Республиканың Дээди Хуралының 1995 чылдың апрель 19-та хүлээп алганы №284 "Тыва Республиканың Конституция судунуң судьяларын даңгырагладырының чурумун бадылаар дугайында";

3. Тыва Республиканың Дээди Хуралының 1995 чылдың июнь 22-

де хүлээп алганы №340 "Тыва Республиканың Дээди Хуралының Социал фондузун тургузарының дугайында";

4. Тыва Республиканың Дээди Хуралының 1995 чылдың июнь 23-те хүлээп алганы №341 "Арбааннар дугайында Чижек дүрүмнү бадылаарының дугайында";

5. Тыва Республиканың Дээди Хуралының 1996 чылдың февраль 8-те хүлээп алганы №500 "Тыва Республиканың Дээди Хуралының Секретариатының дугайында Дүрүмнү бадылаарының дугайында";

6. Бо доктаал ону хүлээп алган хүнден күштүг болур.

Кызыл, 2003 чылдың октябрь 23, №449 ЗП-1

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының Даргазы В. ОЮН.

СӨӨЛГҮ ШАКТА

■ Күрүне Думазынга соңгулдаларга чедир 19 хонук арткан. Күрүне Думазындан 5, Федерация Чөвүлелинден 5, Президент Администрациязындан 5, шупту 15 кежигүннү Төп соңгулда комиссиязы, 225 округ соңгулда комиссиялары, 3000 девискээр аайы-биле соңгулда комиссиялары, 95 муң участок соңгулда комиссиялары кидин түлүк ажылдап турар. Соңгулдаларга киржир болгаш соңгулдар эргелерин хамаатылар ажыглаары-биле соңгулда участоктарынга кээп, боттарының бүрүткелин хынап турар.

■ Партиялар, блоктарның даңзызында кирген база чаңгыс мандаттыг округтардан кандидаттар соңгулда мурнунун агитациязын чорударын калбарткан. Санкт-Петербургтун №206 округунда Күрдума даргазы Г.Селезнев, СПС-тен И.Хакмада, "Чаңгыс аай Россиядан" С.Шойгу Новосибирскиде, РФКП-тен Г.Зюганов Красноярскиде, Б.Немцов, Б.Грызлов,

В.Жириновский, Г.Явлинский олар янзы-бүрү хоорайларда барган соңгукчулар-биле ужуражып турар.

■ Грузияга парламент соңгулдалары эрткен соонда дүшкүрлүг байдал уламчылавышаан. Оппозиция хөй муң кижилег удурлангышкын чыскаалдарын организастан. Олар президент Шеварднадзени, чурттуң парламентиин дүжүргөш, чаа соңгулдалар эрттирерин негеп турар.

■ Кремльдин Колонналыг залынга эрткен Россияның херенгитеннеринин болгаш сайгарлыкчыларының съездизиниң ажылынга В.Путин шак ажыг үеде киришкен болгаш аңаа салган айтырылгаларга огулуг харыыларны берген. Съезд хоругдалда олурар М.Ходорковскийни эвилелдин баштаар чериниң кежигүнүнге хөвээр арттырган, ам дээрзинде шийтпирбээн кижини хостап болбас дээрзин эвилел даргазы А.Вольский дыңнаткан.

■ 1938 чылда төрүттүнген Аджар автономнуг республиканың президентизи Аслан Абашидзе — Грузияның президентизи Э.Шеварднадзениң олудунга кордакчыларның бирээзи. Ол чоокта чаа Москвага чораш, грузин чөрүдээлерни шийтпирлээринге дуза кадарын Россияның чогуур албан черлеринден дилээн. Маана холбаштыр интервью бергеш, грузин парламентиң даргазы Нино Бурджанадзе мынча дээн: "Грузин улус президентини болгаш казақты дүжүрерин, парламентиң соңгулдалары каттап чорударын негээр эргелиг. Бисте амьдырал дыка бергедээн. Пенсионерлер чүгле 7 доллар пенсия (210 рубль хире) ап турар, мындыг таварылгада оппозиция-биле чөпшээржилге, дугуржулганы кылыры чугула" деп медеглээн.

■ Спорт. Европа чемпионатында киржир эрге дээш Россияның болгаш Уэльстиң бутбөмбүкчүлериң аразында Москвага эрткен ужуражышкыны 0:0 санга хайым болган. Дараазында оларның ужуражышкыны Португалияга эртер.

(Агентилелдер медеэлериңден).

Соңгулдалар — 2003

Тываның чаңгыс мандаттыг № 28 соңгулда округундан Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүне Думазының депутадынга кандидат

Остап Дамбарович ДАМБА-ХУУРАК

ЧӨПТҮГ ХООЙЛУЛАРНЫ — ЧОНГА!

Остап Дамба-Хуурак

(Халас үндезинге парлаан).

ЧАГЫГЛАРНЫ КҮҮСЕДИР ДЭЭШ

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутады, палатаның Тус чер бот-башкарылга айтырыгларының талазы-биле комитетиниң даргазы Юрий Монгушович Бызыптаага бо 2003 чыл чымыштыг-ла болган. Ооң соңгуткан округунуң девискээринге эрткен чайын алдан-маадырларның тура халышкынының 120 чылынга тураскааткан республика чергелиг улуг байырлал болуп эрткенин чон эки билир. Бо депутат-биле ужурашкаш, ооң ажыл-чорудулгазынга хамаарышкан айтырыгларны салган мен.

— Соңгуткан округунарның соңгукчулары-биле харылзаалар кандыгыл, Юрий Монгушович?

— Мээң соңгуткан №95 округумга Сүт-Хөл кожуунуң Алдан-Маадыр, Ак-Даш сумуларының девискээрлери хамааржыр. Соңгукчулары-биле сырый харылзаалыг ажилдап турар мен. Эрткен айда Алдан-Маадыр сумузунга баргаш, албан организацияларның удурткучулары, актив-биле ужураштым. Ясли-садка, школага, эм-нелгеге баргаш, ажил-ижи-биле таныштым, Ак-Даш сумузунга четкеш, соңгукчулар-биле ужуражылгаларны эрттирдим. Мындыг ужуражылгалар округта

ажыл-агыйның, соңгукчуларның амыдырал-чуртталганың байдалын билип алырынга, моон соңгаар кандыг айтырыгларны шиитпирлээрин тодарадырынга дузалап турар.

— Ужуражылгалар үезинде соңгукчуларга чүнү дугайында чугаалап берип турар силер?

— Бирги ээлчегде республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдээриниң ниити байдалын таныштырар мен. Сөөлгү чылдарда Тываның экономиказы сайзырап, чурттакчы чоннуң амыдырал-чуртталгазы чүгээртеп турар болгай. ТР-ниң Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазы чаа тургустунган орган, ол

баштайгы хүннеринден бээр чогумчалыг ажилдап эгелээн. ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазынга бадылааш, бистиң палатага сайгарары-биле чоруткан хоойлуларның төлевилелдерин канчаар сайгарып турарывысты, каш хоойлуну деткээнивести, чежезин дедир Хоойлужудулга палатазынче эгиткенивести тайылбырлап бээр-дир мен. Палатаның комитеттери биче эвес ажылды кылып

Депутаттың ажил-херээ

турарлар, ону база соңгукчулар билген турар ужурулуг. Кайы-даа ужуражылгага соңгукчуларның чагыгларының канчаар күүсетинип турарын чугаалап бээри албан, кол ажылдыгыстың бирээзи ол болгай.

Мээң округумнуң соңгукчуларының ажил-ижи, амыдырал-чуртталгазы-биле бо чорааш таныжып көрдүм. Чурттакчы чоннуң амыдыралы багай эвестир, колдуунда өг-бүле бүрүзү

бодун боду аш-чем аймаа-биле хандыртынар дээш кызымак ажилдап турар болу берген. Ынчангаш бо чылын картофельдин, ногаалар аймааның багай эвес дүжүдүн ажаап алганнар. Мал кыштаглаашкынынга бо девискээрге ажил-агыйлар, араатар элээн хынамчалыг белеткенген. Культура, өөредилге албан черлери септелгезин чогуур үезинде чоруткан, одаар хөмүр-дажын

дүжүрүп алганнар.

— Соңгукчулар силерге эвээш эвес чагыгларны берген, оларның күүселдези кандыгыл, Юрий Монгушович?

— Соңгукчуларның берген чагыгларын күүседири-биле элээн ажилдарны кылган мен. Ылангыя соңгуткан округумнуң социал-экономиктиг хөгжүлдээринге бодумнуң үлүмнү киридим. Бо чылын алдан-маадырларның тура халышкынының

120 чылын калбаа-биле дем-деглээн болгай. ТР-ниң Чазааның доктаалы-биле Алдан-Маадыр сумузунуң девискээринге элээн ажилдар кылдырган. Оларның аразында меңээ берген чагыглар, даалгалар база турган, шуптузун амыдыралда боттандырган бис.

Ужуражылгалар үезинде соңгукчулар чагыгларын берип, ажыктыг саналдарын, сүмелерин кирип турарлар. Суг-Аксы—Алдан-Маадыр аразының авторуу эргижирээн, ону септеп кылыр биче эвес ажил туруп турар, бо дугайында соңгукчулар чаңгыс удаа эвес делегни кирип келген. Айтырыгны Чазаак кожуун деңгелинге чедир тургузуп, шиитпирлээр хемчеглерни ап турар мен.

Ак-Даш суурнуң чурттакчылары хлеб садып алырда Алдан-Маадырже өскээр азы Суг-Аксынче бадар берге байдалга таваржып турар. Ынчангаш маңаа хлеб быйжырап чер тудары эргежок чууга болу берген. Бо суурда өске-даа шиитпирлээр ужурулуг айтырыглар бар, ону кылырының хемчеглери алдынып турар.

Алдын-оол МОНГУШ чугаалашкан.

ЭЖИМ ДУГАЙЫНДА СӨС

1. АДА-ӨГБЕЗИ

Куулар Шаңгыр Биче-оолович — Тыва АССР-ниң, Тыва Республиканың кол удуртукчуларының бирээзи чораан. Тываның экономиказын болгаш культуразын хөгжүдөргө бодунуң улуг үлүг-хуузуун кириген ат-алдарлыг кижилериниң одуруунда кижилер. Мен ону 1969 чылдан эгелеп таныыр болгаш Танды кожуунунга кады ажылдап, сөөлүндө өг-бүлөвисбиле найыралдажып, бажың-балгадывыска үнчүп-киржиң келген мындыг улус бис.

Чоокта чаа Шаңгыр Биче-оолович долгап келгеш: — «Даарта Кочетов суур чедер, оон ыңай чоруткаш, ада-иемниң эрги чурттурлааның ора-сомазын барып көөр бодал бар. Назылап улгадырга, төрөөн, өскен черлерин сактыр апаар чүве-дир. Мээңбиле чоруур үе-шагың бар бе?» — деп мындыг. — Даарта суббота ийик чоп. Хостуг үем эмгежок. Харын кады хап олураалы. Бо чоокта сээң ырларың дыңнаан эвес мен, тааланчыг ырларың амырап дыңнаа мен — дидим.

Асфальтылыг кылаң орукка машина ана караңнаар чүве чоруп ор. Бис ийиниң хөөрешкенивис база бичи-даа соксавай чор. Чүгле Элегес аксында бузуп, тонап каапкан тууйбу заводунуң арткан «сегин» көргөш, оранчок үр ыйтташпайн бардывыс. Удаваанда Могай даанга келдивис. Ону эрте дүжүп кээривиске, Кочетов суур дөө көстүп келди. Тыва күрүнени тургузарынга улуг рольду ойнаан төөгүлүг суурга чоокшулап кээрге, кижиниң сагыш-сеткили сергеп, чырып кээр чорду.

Алдан-Маадыр аттыг чуртшинчилел музейиниң Кочетов суурда салбырында, «Коммунизм херели» совхозтуң алдарлыг кижилери деп булунда, Шаңгыр Биче-ооловичиниң ачазы Куулар Биче-оол Тыртык-ооловичиниң улуг чуруун эң көскү черде аскаң болду. Оон хөрээнде ТАР ордени биле «Мурнакчы малчын» деп демдек тода көстү-дүр. Алдарлыг малчынның чуруун көргөш, оонбиле кара чаңгыс журашканымыны сактып келдим. Ынчан Танды райкомунуң ийги секретарынага ажылдап турган мен. Бир кежээ Шаңгыр Биче-оолович сугун бажыңыңа кире бээримге, ында улгады берген ашаккадай улус олу: — «Бо мээң ада-ием-дир» — деп, Шаңгыр Биче-оолович таньштырган чүве. Шайлаан бис. Хөөрөшкөн бис.

Кууларлар Чөөн-Хемчиктин Баян-Тала, Ээр-Хавак, Хайыракан баарында Суг-Бажы, Өйээ-Ажыы ынчаар чурттап чораан улус чүве-дир. Малы хөй боорга, ооң кожа-хелбээ чону «Бай Биче-оол» деп баштактанып-даа тур-

ган. Ынчан 1938-1939 чылдар үези турган. Ол өйдө чөөн, барыын кожууннарның мал-маганының бажы дендии өзүп көвүдөөн, одар-белчиир-даа чедишпес апарган. Хөй малдыг араттарны ук кожууннардан малы эвээш, одар-белчири четчир, харындаа артып чыдар кожууннарже көжүрер деп доктаалды Тыва Чазак хүлээп алган. Чөөн-Хемчик кожуунундан араттарның он шаа өг-бүлөзи хөй мал-маганын чииледи сүрүп алган Танды кожуунунга көжүп келгеннер.

Бис-биле кады чораан улуг назылыг Канчыыр-оол Григорий Чүлдүмовичиниң сактышкынарныдан алырга, Хемчиктен Тандыже көжүп келген араттарга тус черниң чурттакчыларының хамаарылгазы чаңгыс аай эвес турган. Ол дугайын дараазында одуруглар херечилеп турар: — Чадаана деп чуртун каган, чанган куш дег хемчиктерни. Азы көктүг-шыктыг Межегейни, көшкөн хемчик эжеледи. 1942 чылда Тока, Товариштай ийи дарга кожуунуң үндөзіндаа, көшкөн-даа чонун чыып алгаш, улуг хурал эрттиргеннер. Аңаа үстүндө көргүскөн хөөнерни чидиг шүгүмчүлөлгө таварыштырган. Ооң соонда кожуун чонунуң эл-найыралы быжыгып, оюннар кууларлар, кууларлар оюннар-даа апаргылаан таварылгалар эмгежок.

Бистиң бо берге үевисте чөөн, барыын кожууннарның мал-маганы чыл бүрү өзүп көвүдөп турар. А төп кожууннарда мал-маган бажы эвээш, одар-белчиир ажыглаттынмайн хостуг чыдар-дыр. Мынчап кээрге, эрткен чүс чылдың 30 чылының арга-дуржулгазы катаптаар чадаас. Төөгү катаптаар дижири үндөзүнниг болдур эвеспе — деп, хоочун чугаазын доосту.

Куулар Биче-оол өске-даа араттар ышкаш Чазак доктаалын күүседиринге дорт хамаарылгалыг апарган. «Бай Биче-оол» бир аскыр өөрү чылгызын, чүс хире бодазын, беш чүс ажыг шээр малын бөлүп мөөңнээш, он шаа аът, шарыга чүгүн чүдүргөш, Адар-Төш уунче шимчепкен. Адар-Төштү ашкаш, артың бо талазынче элээн кудулап алгаш, оймактарлыг оргулаашка доктаап алганнар. Бо орта бир онзагай болушкун болган. Чүл дизе өг-бүлениң хөрээжен ээзи Борбак Хевекеевнаның ээди аараан. Далаш-биле өг тиккеш, ынаар кире бээри билек, ие чиигепкен. Олчазы оол болган. Оозун Мамай-оол деп адааннар. Ам ол Мамай-оол Кочетов суур чоогунда, Алаак-Бажы деп черде араттап олурар. Ооң өөнүн ээзи Дадар Куулар уктуг малчын Арбытай Оюнунд

өг-бүлезинден үнгөн кижилер. Хөй чылдарда саанчылап чораан, орден-хавыяага чедир ажылдаан. Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң депутатына сонгудуп чораан. Бистиң берге үевисте өг-бүлө ажыл-агыйын салбаан. Кайызының-даа хар-назыны дөгү-даа берзе, чай, кыш дивейн малын малдап, уруг-дарыыңга, төрөл-дөргүлүңгө артыкшылыг ааржы-быштаан, эът, сүдүн кезээде сөңнээн олурарлар. Сөөлгү чылдарда Чагытай хөлдө кадык-шылга лагерлери-биле керээ чарып алган, оларны эът, сүт-биле хандырып турарлар. Ада-иезиниң угун уктаан огу-кызы ол-дур дизе, маңаа кандыг чазыг болур деп.

Божуп чиигээн ие-биле дүвүрөп турда, өг-бүлениң чылгызы, бода малы дедир Чадаанаже «дургуннап» чана берген болган. Куулар Биче-оол даартазында чоруткаш, хөй малын катап Адар-Төшке сүрүп эккөлгөн. Иениң эът-ханы дыңзый бээри билек, көшкөн аал оруун оон ыңай уламчылап чорупкан. Езулуг тура-сорук деп чүве ол-дур ийин. Куулар Биче-оол черле ындыг кижилер чүве-дир, кылыр дээн чүвезин ыяап-ла эчизинге чедиргеш амыраар.

Көшкөн аал бурунгаарлап чорза-чорза, Улуг-Хемде Барык-Аксынга кээп доктааган. Маңаа Кызыл талазынче эвес, хемни өрү чоктаар деп дугурушканнар. Шынап-ла, Барыкты өрү чоктааш, Сенек бажын ашкаш, Каък хөлдүң мурнуу эринге кээп доктааннар. Чер малга таарымчалыг болза-даа, арыг суг чок, бардаа болза, оранчок ыракта. Хөл суу дустуг боорга, мал ону шоолуп ишпес, суксунун хандырып шыдаас.

Биче-оол маңаа база бир кызымак чоруун көргүскөн. Чүл дээрге кудук казып кирипкен. Чеди метр ханы казып кээрге, элбек суг үнүп келген. Белеткеп алган ыяштары-биле кудуктуң ханаларын кажаалап үндүрүпкеннер. Кудук араттарның амыдыралына езулуг улуг болушкун болган. Кудуктан чүгле Биче-оолдуң мал-маганы эвес, а харын хөл чоогунда чурттап олурган араттарның мал-маганы суг ижер апарган. Сөөлүндө ук кудукту Тока аттыг күрээконом-безин ажылдап пат болган. Бригада төвүн ол кудук чанынга тутканы таварылга эвес болдур эвеспе.

Чөөн чүк улустары мынча дижири: «Эр кижилер амыдыралында үш үлени ыяап-ла бүдүргөн турар ужурулуг: оол төл өстүрер, кудук казар, ыяш олуртур». Маңаа хамаарыштыр алыр болза, Биче-оол Тыртык-оолович бодунга онаашкан үлөзүн чүглө бүрүнү-биле эвес, а харын каш катап

ажыр күүсеткен кижилер бооп турар. Биче-оол, Борбак Кууларлар алды оолду, бир кысты өстүргеннер. Оларның эң улугу — Чамзырын Куулар. Ол колхоз-совхоз үезинде бода, шээр мал бригадирлеп пат-ла болган. Чаңгыс чер-чурттуглары ооң адын безин адавас, анаа-ла «бригадир» дижири турган. Бригадир — чонга эң-не чоок дарга. Ооң үлөзүн чүктээри ындыг-ла белен эвес. Ону шыдаар кижилер шыдаар.

Доржап Куулар — төрөөн колхоз-совхозунга чолаачылап, чылгычылап чораан. А сөөлүндө барып кодан хой хүлээп алгаш, кончуг кызымак ажылдап, чылдан чылче эки көргүзүглерни чедип ат келген. Ол «Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны» деп атка четкен. Кууларларның чаңгыс кызы Лидия Биче-ооловна кым болганыл? Ол башкы болган.

Кызылдың башкы институтун дооскаш, ол школарга хөй чылдарда башкылап ажылдаан. Алышкыларның аразындан алдарлыг механизатор, комбайнер база үнгөн. Ол дээрге Седип-оол Куулар-дыр. Ол чүглө «Коммунизм херели» колхозтуң алдарлыг комбайнеру эвес, а харын бүгү республикага ады калбарган механизатор турган. Республика чергелиг маргылдааларга каш удаа киржиң, аңаа тиилекчи, шалыпчы бооп келген. Седип-оол Тыва АССР-ниң алдарлыг механизатору атка төлөптүг болган.

Ам Хемер-оол Биче-ооловичиниң дугайында каш сөс. Красноярскиниң көдээ ажыл-агый институтунун агрономия факультетин дооскаш, республиканың ажыл-агыйларына агрономнап, директорлап пат болган. Ам ол — Тыва Республиканың Чер курлавырларының болгаш чер тургузуунуң талазы-биле комитетиниң даргазы.

Куулар Биче-оол Каък хөл кыдыыңа чайлап олура күзеглээр, кыштаглаар, чазаглаар таарымчалыг черлер херек дээрзин утпаан. Каш-каш катап чоруп тургаш, чазаг кылдыр Кулузуну, күзег кылдыр Бай-Булуңну, кыштаг кылдыр Шаарашты шилип алган. Бо черлерни көөрге, магалыг-ла чараш, чурттаарыңа элтиг, одар-белчири элбек, суксун сугтуң черлер боор чорду. Кыштаар чери Шаарашты көөрге, кижилер сагыңыңа дораан сайзанап кирер — ол хире чараш оран. Кайы-даа талазындан хая-даштарлыг бедик эвес даглар хүрээлеп алган, чүглө барыын талазы ажык, сактырга, бойдус ол черни чүглө кыштаг кылзын дээш ынчаар чаяап каан-даа ышкаш. Чазын ол дагларның хары эрте-ле эрип каары билдингир. Чазаа Кулузун дээрге шуут кайгамчык чер. Бедик эвес даг

баарындан дыка элбек кара суг үнүп, куду алзы агып чыдар. Шаанда араттар турлагларын дыка-ла шилип билир турган-дыр деп түңнөлгө келдим.

Шаарашта кыштагдан ырак эвесе Кезек-Даг дээр бедик эвес бөлүк даглар турар. Оларның эң бединде куй бар. Ону Биче-оол Тыртык-оолович аңмаар кылдыр ажылдап чораан. Чазаглап, чайлаглап көжөрдө, хамык-ла артык эт-септи, идик-хепти ол куйга аппарып шыгжап каар турган. Харын-даа чайлагла кылып алган саржаг, чөкпээң безин шарыга чүдүрүп алгаш, аңаа эккеп шыгжап каар турганнар. Куйнуң ханызы он базым ажыг. Арат кижиниң ажыл-ижи чымыштыг-ла турган. Чаңгыс кижилер ыңча хөй ажылды кайын күш чедер боор ийик. Куулар Биче-оолдуң кол чөлөңгиижи, даяңгыжы ооң өөнүн хөрээжен ээзи Борбак Хевекеевна чораан. Ажы-төл тодуг-догаа, аал-оран арыг-силиг, аыш-чем арбын элбек боорга, хол туттунгур, ажыл-иш бүдүнгүр-даа болур, сеткил-хөөн сергек, хөй-аът көдүрлүүшкүнүг болур болгай.

Мындыг таарымчалыг байдалда бүгү күш чүглө ажыл-ишче угландыр мөөнөшкөн турар. Ону Борбак Хевекеевна кончуг эки билер, ынчанга өөнүн ээзинге бар шаа-биле дузалажып чораан. Борбак Хевекеевна үнгөн-кирген чонунга ээлдек-эвилең кижилер. Кожалары ону холу чөмзиг, арны чазык угбай дижирилер. Ада-иезиниң эрес-кежээ дузалакчылары оолдары-ла болгай. Олар мал-маганын кадарар, үндүрер, кирер, хөй-өшкүзүн саар, анай-хураганын ыдар, баглаар дээшле баар. Ол үеде садып кедер хөп аймаа чегей турган. Ынчангаш идик-хепти база боттары даарап кедер. Хөп даараарыңа эттеп, ууштап каан алгылар херек болгай. Хөй кадарган оолдарыңа Борбак Хевекеевна алгы-кешти берип каарга, олар ол алгы-кежин одарга эттеп, ууштап алгаш келирлер.

Шаңгыр хөй кадарыңга кончуг ынак оол болган. Шаараш, Кулузун дагларында ооң үнмээн даа, кырлаваан хая-дажы барык чок. Хөй кадарып чорааш, кадыр куду даштар чууп бадырарыңга кончуг ынак оол чүведир. Бир-ле катап аът бажындан улуг дашты тура төптөргө, ол даш чуулуп баткаш, адаанда оъттап чораан хойлар кырында барган. Хөй баштаар кара өшкү биле бир кара баштыг ак хөй ында-ла чыдып калган. Дидимненип-дидимненип алгаш авазыңга чугаалаан. Авазы аалдың улуг оолдарын ынаар айбылаан. Удаваанда олар өлүг өшкү, хойну чүктөп алган бо келгеннер. Ам канчаар, оларның кежин сооп, ээдин бузуп азып кааннар. Улуг пашка эът-ханын дүлгөннер-дүр.

(Уланчылыг).

Маспык-оол КАРА-ООЛ.

Бай-Тайгадан

тумак школазының командалары шылгарап, шаңналдыг черлерни ээлээн.

Байырлыг кежээ

Кожуунуң Культура бажыңының хоочун ажылдакчызы, баянист Алексей Евгениевич Дандар-оолдуң 60 харлаанын таварыштыр байырлыг кежээ болган. Республика болгаш кожуун чергелиг мөөрейлерниң каш дакпыр лауреады, бот-тывынгыр композитор Алексей Дандар-оол коллективте 42 чыл дургузунда

ажылдап чоруур.

Чаагай

күзээшкениннер

Ак-Довурактың башкы училищезиниң ыры-хөгжүм салбырының доозукчулары Азияна Хертек, Шончалай Хомушку кожуунуң Культура бажыңында ажылдап чедип келгенинге коллектив өөрүп турар. Коллектив аныяк кадрларга турсааткан байырлыг концертинге көрүкчүлөр аныяктарга чаагай күзээшкениннери йөрээп турган.

Чимис АДЫГ-ООЛ.

Кышка белеткел

Культура албан черлериниң кышка белеткели багай эвес. Септелге ажылдарын чогуумчалыг чорударыңга кожуунуң культура килдизиниң эргелекчизиниң хүлээлгезин күүседип турар Долаана Тогбутовна Доскаар идепкейлиин көргүскөн.

Кожуунуң Культура бажыңының одалга чериниң хоолайларын эде кылып чаарткан. Бо чылын кожуунуң төп библиотеказының чаа котельназы ажылдалче кирген. Культура одаглары,

библиотекалар, уругларның музыка, чурулга школалары үүрмек септелгени чогуумчалыг кылып, чонга таарымчалыг байдалдарны тургускан.

Солун концерт

Чөпшээржилге болгаш эптежилге хүнүндө Николай Өлзей-оол аттыг Культура бажыңыңа байырлалга турсааткан концерт болган. Байырлыг кежээни Культура бажыңының ажылдакчылары бедик деңгелге эрттирип, көрүкчүлөргө чаа программалыг солун концертин бараал-

гатканнар.

Уран көрүлдө

Кожуунуң төп библиотека системаның коллективи Тываның Улустуң чогаалчызы Сергей Бюрбюнуң 90 харлаанынга турсааткан уран көрүлдө конкурзун организастап эрттирген. Коллективтер, өг-бүлелер болгаш тус-тусунда киржикчилер ыры-шүүлүк конкурзунга боттарының талантызын көргүскөннер. Кежээге Хемчик школазының, 13 дугаар профессионал-техниктиг училищениң, Тээли ор-

КАДЫ АЖЫЛДАЖЫЛГАНЫҢ АЧЫЗЫНДА

(Тончүзү. Эгези 1-ги арында).

2000 чылдан эгелеп бүүрээниң аары хоочураан кижилерни нарын аппараттарга шинчип, эмнеп эгелээн. Сөөлгү үш чылдарда 21 хоочураан аарыглыг кижилерни эмнээн. Диспансер учедунга 99 кижини бүүрткээн. Республикада ниитизи-биле 147 кизи бүүрек аарыг кылдыр санадып турар.

Шуут сандан үнген бүүректерни өске бүүрек-биле солуй салыры үргүлчүлөп турар. Бо чылын бүүрээниң солууру-биле операция эртер 2 кижини Москва биле Санкт-Петербургче чоруткан. Өске кылымал бүүрек

бүүрек» деп 5 аппаратты, ийи суг арыглаар системаны Санкт-Петербуртта хааглыг хевирниң «Меделен» акционер ниитилели-биле дугуржулга езугаар керээ чаргаш, Кызылга эккеп, эптеп салган. Шаа-шаа-биле турбас. Чаа ажыдышкыннар, дериш-киннер дээрге-ле кады ажылдажылга — демнежилгениң ачызы-дыр. «ТР-ге нефрология албан черин моон ыңай хөгжүдери» деп тускай республика программазынга дүүштүр плазмаферез аппаратадын база концентраттар белеткээр херекселди садып алган. Узун хуусаалыг харылзажырынын Дугуржул-

Инженер Чингис Кужүгетке шаңнал тыпсып турары.

анаа Германияның, Италияның эртемденнери-биле дугуржулганы кылганнар. Сөөлгү үеде Санкт-Петербург хоорай-биле харылзаа чылдан чылче быжгыгып, сайзырап олурар. Оон ачызында орта барып, аспирантура, ординатура, докторантурага Тывадан барган специалистерни белеткээр арга тургустунуп келген.

Чурттуң сонгу найысылалынче 3 кижини өөредип чоруткан. Ол хоорайның университет башкылары 5-6 профессорлар март айда Тывага аалдап келгеш, республиканың эмчилеринге гемодиализ, нефрология талазы-биле билиглерни берип, өөредип кааны өөрүчүг—деп, Анета Шериг-ооловна байырлалдың киржикчилеринге гемодиализ албанының 5 чыл иштинде төөгүзүн таныштырып, чугаазын дооскан.

Бо эмнелге черинде ажылдап турар чазык-чаагай шырайлыг, хүндүлээчел кижилер аштакчы-ажылчындан эгелээш, салбырның удуртукчузунга чедир

шуптузу макталга төлептиг болгаш ак сеткилдиг үүле-херээ-биле 5 чыл болган юбилейни чонун мурнунга арыг арын-нүүрлүг, чоргаарал-биле уткааннар.

Беш чыл бурунгаар ук салбыр ажыттынып турда, эмчи сестразынга К.Х. Ондар ажылдап киргеш, онаашкан ажылын ханы билерин эш-өөрүнге шынызган. Ол ам дээди категорияның эмчи сестразы болган. Бүүрек аарыи эмнээр аппараттарның инженерлери харысалгалыг аар үүлени боттарының экинге алып. Ол нарын аппараттар хензиг-даа үрелииштин чокка чүгле чүс хуу байдалга ажылдаар ужурулуг. Маңаа билиг, мергезилден аңгыда, чаңчыгышкын, серемчилел, хыналда доктаамал бирги черде турар. Инженерлерге сөөлгү ийи чылда немелде өзүлде база болган. Чингис Кужүгет биле Карим Сундуй-оол олар немешкен.

Эмчи сестралары М.К. Монгуш биле М.М. Хомушку маңаа келгеш, өске эш-өөрүнден

Дээди категорияның эмчи сестразы М.М. Хомушку биле инженер Ч.У. Кужүгет ажыл үезинде.

салдырткан 6 кизи салбырның учедунда турар болгаш оларның кадының байдалы чүгээр деп санаттырып турар.

Бир дугаар диализ эмчи Анета Шериг-ооловнаның чугаазы-биле алырга, республикага гемодиализ албанының калбарып, сайзырааны дээрге-ле, ТР-ниң Кадык камгалал яамызының ат-алдарының бедээнин, авторитетинин көдүрүлгенин тодаргай херечилеп турар.

ТР-ниң Чазааның, Кадык камгалал яамызының, ыяап-ла медицина камгаладылга фондунун дузазы-биле «кылымал

газынга ТР-ниң Кадык камгалал яамызының база Санкт-Петербурттун академик Павлов аттыг күрүнениң медицина университединиң аразына 2003 чылдын март айда ат салдынган. Ооң кол сорулгазы — нефрология, гемодиализ, клиниктиг иммунология талазы-биле арга-дуржулга солчулгазы, эртем-шинчилел ажылдарын кады кылыры. Бо чылдың июнь айда Берлин хоорайга болган Бүгү-делегейниң нефрологтар конгрессинге Россияның делегациязының аразына Тываның эмчилери киришкеш келгеннер. Олар

ТӨӨГҮЗҮНДЕН

❖ 1998-2000 чылдарда — нефрология төвүнүн бирги улуг эмчизи **Аркадий Александрович Начын**.

❖ Август 2000-2002 чылдарда — № 3 республика эмнелгезиниң улуг эмчизи **Урана Амырдиевна Дыртыи-оол**.

❖ 2002 чылдың сентябрьдан амгы үеге чедир гемодиализ албанының улуг эмчизи **Анета Шериг-ооловна Бодур-Ооржак**.

чыда калбайн, үлегерлиг иженип, ниитиниң эрге-ажыы дээш шалыпчыларның одуруунда чоруп турар. Кезер эмчилер В.Сенди, Ш.Чооду, эмчи сестралары А.Балчыр, А.Монгуш чүгле хүлээнген ажылынга бердинген эвес, а идепкейлиг хөй-ниитичилер, келген кижилерге эптиг-ээлдек, кылган үүле-херээни кымдан артык эки билер. Арыг-шевер тудар ажылчынар эмнелгеге чугула черни ээлээр. Шала чууру, стол, сандай, сонга, хаалганы чүлгүп аштаары, халаттарны өй-шаанда чуггаш базары дээш арыг-силиг, таарымчалыг байдалды тургузары оларга онаажыр. Сөөлгү үш чылда А.Донгак, Ж.Кара-Сал, В.Саит-оол олар санитаркалап ажылдап кирген. Дыңнангыр, сагыш човангыр, эрес-кежээ кыстар эмчилерниң шынчы дузалакчылары болуп, үнген-кирген аарыг улуска ачы-буян чедирип, бо-ла дуза каткан, аштанып, арылган, чүлгүттүнген, ширбиттинген турар.

Гемодиализ албанының тургустунганындан бээр 5 чыл болган юбилейинге коллективтин кежигүннеринге байыр чедирип, чаагай күзээшкенини ТР-ниң Кадык камгалал яамызының сайыдының хүлээлгезин күүседип турар Л.С. Эрдыниева, Улуг Хуралдын Хоойлужудулга палатазының Кадык камгалал, социал хөгжүлдө, күш-культура болгаш спорт комитетиниң даргазы Б.К. Кудерек, Эртем, өөредилге, культура, өг-бүлө болгаш аныктар политиказының комитет даргазы Т.Б. Куулар, Улуг Хуралдын Төлээлекчилер палатазының социал политика талазы-биле комитетиниң даргазы С.М. Ооржак, №1 республика эмнелгезиниң улуг эмчизи А.Д. Ооржак, Кадр политиказы, эртем болгаш өөредилге черлеринин яамызының сайыдының хүлээлгезин күүседип турар Л.Ш. Ондар, Тываның Камбы-ламазы М.Н. Норбу-Самбуу олар болгаш өскелер-даа үстүнде ады үнген мурнакчыларга шаңналдарны тывысканының соонда, «Аян» ансамблиниң тургустукчулары ТР-ниң алдарлыг артисти Надежда Шойгу, Галина Сүрүн баштаан ыраажылар чырылганнарга солун концертти бараалгатканнар.

5 чыл иштинде гемодиализ албаны дыка хөй аарыг кижилерниң амы-тынын камгалап ап, оларның хар-назынын узаткан. Ам оларның мурнунда кол сорулга — республика иштинге бүүрек солуурун чедип алыры. Салган сорулганар эчизинге чедер-ле болзун, энередиг эмчилер.

Римма ЧАВЫНЧАК.
В.Балчий-оолдун тырттырган чуруктары.

Дээди категорияның улуг эмчи сестразы К.Х. Ондар аарыг кижини шинчип тур.

Улуг Хуралдын Хоойлужудулга палатазында комитет даргазы Б.К. Кудерек чүве чутаалап тур.

Хырааланган талыгырда кыштагда

ТАВААР, ООЖУМ ЧАҢЫ-БИЛЕ

Чөөн-Хемчик кожууннун Баян-Тала сумузунга хамааржыр «Булуң-Терек» көдээ ажил-агый бүдүрүлгезинин анык малчынар Марат Эртинеевич биле Чойган Кошкар-ооловна Кууларлар кыштаанче көшкөш, чаа-ла ийи хонганда, ноябрь байырларынын бүдүүзүндө оларга чеде берген бис. Ол үедө хар Адар-Төшке чедир чер кыры ак, чазагылык орук дожанналган, а оон ыңайлаарга тайгалар баштарында харын урупкан-даа болза, даглар баарында, шынаа черлерде чаа-ла бысканнап турган.

Аныктарнын Кара-Чарык деп черде кыштаанда 20 тонна сигенни шагда-ла улуг кажаада сарааттап кааны кырында хыраазындан-на илден, улуг доскаарны бажыңгылаштыр кажаалааш, долдур сугну кудуп каан, оозу дона берген, 10 тонна ажыг кургаг өдөкти четчири-биле бөлгөш, долгандыр малмаган саза баспазы-биле база-ла кажаалап каан, алызында эң кол чүүлдер мынчаар-ла каракка көскүзү-биле илдигер болду. Трактор тележказынын ишти шынаа черниң чыраа ыажын 2 бажын аразында овааландыр дүжүргөн, олайтыр карара берген эрги хөмүр орнундан аалдын ээлери хөмүр-дашты демир-хумуннап бажынче дажыглап, одап турлар.

Чойганнын авазы Мараан Дываажановна Монгуш өөнүн ээзи-биле 1949 чылдан тура баштай чылгы кадарың эгелзэннер, ооң соонда 60 чылдар үезинден эгелеп «Октябрьнын 30 чылы» совхозтун төрүүр хон хулээп алгаш, ажы-төлдү өстүрүп көвүдетпишаан, хүндүлүг дыштанылгаже үнүгже кадарганнар.

Бо хүннерде Марат, Чойган Кууларларнын коданында совхозтан артканы-ла 300 ажыг баш, алды дугаар чылын төрүүр дүк хой, боттарынын малы-биле

катай өшкүлөр бар. База ол ышкаш аал-аймактын 20 ажыг баш бодазы, 25 баш хире аскыр өөрү чылгылык. Ам-даа 10 ажыг инекти саап, сүдүн тырткаш, өремезин саржаглап, божа-хойтпааның үстүн аалдың кырган кижизинге сунуп, артыкшылдыын ажил-херек бүдүрерде ачылаан кижилеринге-даа сөң-неп оорлар. Эрткен чылын олар төрүүр 100 башка онааштыр 80-ни ап, бир хойдан 1,8-2 кг дүктү кыргааннар, ыңчалза-даа дүгүн олар ам-даа ыңай-бээр сайгарбаан, эптиг үе тыпты бээринин аргазын бодап, шыгжап алганнар. Шээр болгаш бода малдың кышкы кажаазынын чедир кылдынмаан септелгезин, чылыглаашкынын кыштаанга келгеш, дыштанылгалаан өөреникчилер-биле демнежип кыла тыртып алганнар. Ажыт черде чаңгыс кодан аалга алыс үенин байдалынын бергези, оор-сук, ыт-куштан камгаланыры чугула болур-дур деп, аалдың эр ээзи Марат шынын чажырбады. Мындыг таварылгада кадарчы кижиниң чаңгыс ынаныр чепсээ боо болур. Салгал дамчаан эди бар-даа болза, ону аягылаары база шала сезинчиг апарган, чүге дизе чөпшээрел документизи бар, чүгле боттун адында эвес.

Бо кыштагда олар ам 20 чыл чедип турар. Сөөлгү үедө мал бажын миллион чедир өстүрүп, көдээ ажил-агыйны сайзырадыры-биле мал ажилдыг кижилерни деткип турар апарганы чер-черлерде мал ажилында аныктарнын хей-адын көдүрүп турар. Ынчалзажок өг-өскерилген тудум, анык өг-өскерилерни дүвүредип турар айтырыг-

лар-ла хей. Эки үе турда малчынарга бүгү чүвени айтышкын, негелде езугаар баштаар черден эккеп берип, долу хандырылгалыг турган-на болгай. Ам ыңдыг эвес, сигенни сөөртүрү, суланы тарыыры, машина-техниканы ачыланым тургаш көжер-дүжери, ону ажыглаан чарыгдалы, төлевири, суун, дузун боттары белеткээри дээш шуптузун бот хандыртынар апарган. Ол хиреде мал кадарчыларында чиигелде деп чүве чогуң олар айыттылар. Чижээлээрге, малчын кижиниң харысалгалыг ажилынче ээ көрүп, оларнын ажил стажынга, пенсия үнер назынынга чиигелдеден тургузуп, шагдаалар, эрге-хоойлу органнынын ажилдакчылары ышкаш эрте пенсияже үндүрзе кандыгы? Оода чадаарда төлевирилг шөлзөдөн, аржаан, курорттарга чиигелдеден көрзе?

«Буга көвүдээрге, инек кызыраар, а даргалар хей солчурга, ажилдын шынары баксыраар» дижир. Бо барганывыс аалдын ээлери төрүүр мал бажын өстүрери-биле күрүнеден берип турар дотация акшаны безин албай турарлар. Эрткен чызын чаңгыс катап төрүүр беге алганын дыңнатты (бир башка онааштыр 200 рубль). Дөзүндө дыңнаарга, кижы бүрүзүңге, мал бажын санай берген сурагылыг болур, а херек кырында бүдүрүлгеге хамааржыр улуска, аал ээлерииниң холунда акша келбейн турар. Бо хүнде ук бүдүрүлгө чериниң даргазы кымыл деп сонуургаарымга, дорт хары берип шыдавас болдулар. Кандыг-даа хурал-суглаага олар

барбайн турар, а сонгулда дээш шапкынчылар кээп турар. Ажыл-херек аайы-биле дарга сөөктүг кижы кээп сонуургап көрбес, чүгле кажан хой төрүү бергенде азы төрүпкөн үедө мал бажынын отчедун ап, көстүп кээрлерин Чойган Кошкар-ооловна демдегледди.

Бо чоокта хой тарышкыны деп ажил чорбаан, күзүн бүдүрүлгениң чоогунда ийи кодан хон боттары чугдурду алган. Туда санажыр акша-шалың чок, малчынарнын ажилдаан шалың орнунга бир баш хой (натура-биле төлөгө) берип каары таарымча чогуң демдегледилер. Бир эвес ону акшаже шилчидер болза, 1500 рубль болур, а ону саарары хайыны черде улуска база берге. Чүс башка онааштыр 80 баш чаш мал төлүн онча ап, дужаарга-даа, оон дотация акшазы чок болуп турар. Оозун бодаарга, керээ-дугуржулга күүсеттинмейн турары-ла илден.

Анык өг-бүлө 3 уруглуг, улуу бо чылын чаа-ла бирги класста өөрени берген, алыс оларнын чурттап оор кыштааның девискээри онзагай-ла чер чорду. Ынчалза-даа малды бичии-ле бошка салып, даг артынче ажитталдыр ажырыптар болза, оорга дораан таваржы берип болурунун айылы улуг. Марат Эртинеевич бир катап бичии огу төрүттүнүп турда, чуржузу-биле кады малынын кежээки одарын аал уунче ээлдирикеш, кыштаг дужу-биле дорттап, Чадаана эмчизинде чиигеп ап чыдар кадайынга баргаш, дедир чоруур душта караңгылаан. Суурдан үнүп, орук белдириңге

кел чорда, оларга таныыры чадаг кижы таваржы берген. Ушкарып алыр дээрге, кыштың соок чывары кончуг, ыңчангаш эрткен машина дозуп олуртуптарынын аргазын бодап, манагынын органныр. Ол аразында хенертен үш айттыг кижы көзүлген соонда, баштай боо дааштап, медээлзэннер. Ооң соонда оларже чоокшулай аарак удур кый деп чоруй, боолавышаан, сүре бергенер. Чыда өлүр чылан эвес, кандыг-чүр-даа болза, кайы-бирээинге бир истен арттырып кагза эки эвеспе дишкеш, медээ удур чортарга, олары дезер-даа, халдаар-даа болган. Ынчап удурдидир сывыржып, аяң-хөлүңден чай сокчур чыгыы сегиржип турда, дүн дүшкен. Дүнеки кайгалдарга таварышканынын түннелинде шупту тын менди үнзе-даа, ушкарып чораан эжиниң бир холу донган. Ынчаар олтуунун Кайгал деп ады тывылган.

Эр кижиниң бүдүштүү алдынып чоруур аажы-чаңында дижир. Таваар, оожум чаңыг болгаш Марат болган таварылганы сактышкын кылдыр, кежээки паштын хайныр өйүн бодай аарак, сонуургадып чугаалаар болду. Оларнын алыс сорулгазы – бо үедө малдан-на халбактанып, мал эдерип чоруур болза, хырын-даа тодуг, эгин-даа бүдүн, ыңчангаш дарга хиндиктиг кижилер чүлгө херек үедө эвес, а чай кадында хайгаарап, аралажып каап турар болза, артык чугаа болбас дээрзин демдегледип турар. Шаа-биле солун, сеткүүлдү чагыдып, делегей байдалын, кайы чурттун, кожууннун чонунун амыдыралында онзагай болушкуннар барын сонуургап, аразында сайгаржып чугаалажып олураарын, барган хүнүвүсте чүдүрүлдүр улажып келген айтырылларнын ханы утказындан безин эскердим.

Чимисмаа МОНГУШ.

Барын-Хемчик кожууннун Бижиктиг-Хая сумузу — кожуунда база бир хей чурттакчылыг суурларнын бирээзи. Эртип турар чылдың чайы кандаашкынныг, суг-сугтат эвээш-даа бол, күскү дүжүт ажаалдазынын түннели шору болган. Суму суггатыг сиген шөлдеринден ниитизи-биле 530 тонна сигенни кезип белеткээр тургаш, херек кырында 535 тоннаны белеткээн. А арат ажил-агыйлыгларнын планы 100 тонна, белеткээни 90 тонна, сумуда хуу чурттакчыларнын планы 400 тонна, а белеткээни 410, көдээ ажил-агый кооперативиниң планы 30 тонна, белеткеп алганы 35 тонна. Ынчангаш Бижиктиг-Хая сумузу сиген кезилдезиниң планын күүсеткен болгаш мурнуку одуругда чоруп турар.

Суму картофель дүжүдүн план езугаар 99 тоннаны алыр тургаш, херек кырында 109 тоннаны ажаап алган. А тараа культураларынга хамаарыштыр алырга, сумунун тараажылары чаксы тарылгаже орайтады киргениниң уламындан күскү дүжүт ажаалдазынче октябрь айда кирген болгаш ам-даа ажил уламчылап турар, түннел үнмээн. Сиген-даа, тараа-даа ажаалдазынын үезинде көдээ ажил-агыйнын машина-техниказынын, артык кезектер, кыварчаар материалдарнын чедишпе-

АЖЫТ-ЧАЖЫТ ЧОККА ЧУГААЛАЖЫЫЛ

зинден чамдык бергедээш-киннер тургулаан. Ылангыя хуу чурттакчылар мал-маганынын чем-суурун хол-биле кезип белеткээннер. Суурда болгаш ыраккы коданнарда кышка белеткел ажилы кидин түлүк чоруп турар. Кышкы одалгага хамаарыштыр халас болгаш чиигелделиг хөмүр-даш талоннарын алза чогуур өг-бүлелерге хире-шаа-биле хуваап бергилзэн, ыңчалза-даа машина-техника, акша-көпөк чогуңдан сөөртүп ап четтикпейн турарлар. Оон чергелештир хуу ажил-агыйлыг араттар чер үндүрүүнда чедир төлөвейн турарлар, ыңдыгларга суму чагыргазы ноябрь 15-20 хүннеринге чедир үзе санажырын дааскан.

Суурда ниитиниң чунар-бажыны септетимээниниң ужурундан ажилдавайн турар. Кожууннун коммунал ажил-агый чери чунар-бажынарнын иштики шөлү тар, бичии, чарыгдалы улуг, орулгазы эвээш дээш шоолуг-ла кичээңгей салбайн турары хомудангы. Амыдыралда эвээш-биче-даа бол, чедиш-киннер бар-даа болза, четпес-

терни оюп эртпейн, маңаа демдеглээри артык эвес боор.

Бирээде, суурувустун эң хей чурттакчылыг талазында ниитиниң мал-маган сугтарар, аш-чем кылырда хереглээр суглаар кудуу чок. Чурттакчылар чоок-кылызында хуу бажынарнын кудуктарындан суглап ап турары таарымча чок. Суурнун бо кезээңге электри күжү-биле ажилдаар кудукту кылдырып тургузар дугайында айтырыгны хурал-суглааларга каш удаа тургузуп, шийтпирлеп келзе-даа, ам-даа боттанмаан.

Ийде, суурувуста хүн бүрүнүн хереглел барааннарынның садыг четкизи чок. Чурттакчылар хереглзэн аш-чем продуктуларын болгаш идик-хеп аймаан Кызыл-Мажалык, Ак-Довурак хоорайларнын садыгларын албан-биле кезип чорааш, боттарынга тааржыр бараан аймаан тып ап турарлар. Бо дугайты чурттакчыларнын кожо, Ак-Довурак хоорай болгаш өске-даа бүдүрүлгө организациялары-биле дугуржуп тургаш, Бижиктиг-Хая суурга холушкак барааннар садыын организастап тургу-

зарын кожуун администрациязындан, суму чагыргазындан негелдени тургузуп турары чөптүг.

Уште, Бижиктиг-Хая суурда чырык, электри энергиязынын дүрүмнерин шын сагып турарын хынаар контролер-кассир М.К. Ооржактын чугаазы-биле алырга, суурда 96 өрегенин иштинден 24 өреге ажил-агый чок, өг-бүлези хей, чедимес байдалдыг болганындан электри энергиязын ажыглаанынын өртзөн ай-айы-биле төлөп шыдавайн турарлар. Оларга декабрь айга чедир 2003 чылдын өрезин үзе санашкан турарын сагындырган.

Дертте, сумуда хей-ниитиниң корум-чурумун быжыглаар болгаш мал-маган оорлары-биле демисел кошкак тургустунган. Мооң бир кол чылдагааны – суурда кожууннун ИХЯ-дан тускай томуйлаткан участок төлээзи чогуңда. Суурда албан организациялар аайы-биле график езугаар улусчу дружина-нын дежурныйлары бар-даа болза, олар чогуур негелдезинге чедир албан-хүлээлгезин күүсетпейн турарлар. Ужурунда

Көдээ суурда

олар дүнеки үелерде болу бергилээр корум-чурум үрээш-киннерин баш удур билген турар болгаш оларны кыңчыктырбайн изи-биле илередир. Ылангыя оон-моон үнүп-кирип турар бөлүк оорларны дарый илередип, чогуур черлерге дораан дын-надыры чугула негеттинип турар. Ынчангаш кожууннун ИХЯ-дан бистин сумуга милициянын участок төлээзинден быжыглап бээрин бижиктиг-хаяжылар дилеп тур бис.

Түннелинде сумунун бүгү чурттакчыларынын мурнундан дилеп каарывыс болза, тус черниң кожуун, суму төлээлериниң киржилгези-биле суму чагыргазы бүгү чурттакчыларнын ниити хуралын чылыдыргаш, аңаа амыдыралывыста чедер-четпестеривисти түннел, моон соңгаар кандыг улананышкынныг, канчаар ажилдап, чүнү-чүнү кылзывысса чонун амыдырал байдалы сегиирил, келир үевиске бүзүреливис кажан оттурул дээрзин ажит-чажыт чокка чугаалажып, бот-боттарывысты деткижип, ол талазы-биле түннелден үндүрүп көрзү-вүссе деп бодалдыг мен.

Допар-оол ХОМУШКУ.

ЧУРТТУҢ ЭҢ УЛУГ БАЙЫН ЧҮҮ ДЭЭШ ТУДУП ЖОРУГДААНЫЛ?

Чурттуң политиктиг амыдыралында улуг шуугаазын Россияның эң улуг нефть компаниязының удуртукчузу, чурттуң улуг байларының бирээзи М.Ходорковскийни РФ-тиң Прокуратуразының тудуп бажынааны-биле чамдык политиктер бажын көдүрүп эгелээн. Ол чүгле чурттуң иштинде эвес, даштыкы политиктерни безин дүвүредип турар апарган. Нефть компаниязы "ЮКОС-туң" ажылдап турары Ханты-Мансы автономнуг округ бүдүн Россияның казып тып турар нефтинин хөй кезин орта онаажып турар. Ооң удуртукчузу азы кол ээзи М.Ходорковскийниң билдинип турары-биле ниити хөреңгизи 8 млрд. доллар чедип турар.

М.Ходорковскийни чүге тудуп бажынааны деп айтырыг чайгаар тургустунуп кээр. Ол хире улуг бай кижини чуртунун, чонунун адын бодавдай, үндүрүглер төлээринден ойталап, кажар, олпуг арга ажылдап, бодунун өңчүзүн чажырып, чиижен чорук-биле холбашканы дээш РФ-тиң Кеземче хоойлузуңуң 7 кеземче хамаарыштыр кеземче херээн оттурган. Амгы үеде "Матросская тишина" кара-бажында олуруп турар. "Юкос" — дээрге Россияда эң улуг, бай хуу нефть компаниязы-дыр. Кеземче херээн нефть компаниязының шупту удуртукчуларына оттурган. Ооң бир кол удуртукчузу Платон Лебедеви база тудуп хоругдаан. Артканнары 4 кижини даштыкыда дезип чоруп турар, 3-ү кем-херекке онаажырындан коргуп, Күрүне Думазының депутатынче чүткүп кирип чыдар.

Борта мындыг чүүлү сагындырып каары артык эвес. 1996 чылда РФ-тиң Президентизинге Б.Ельцин ийи дугаар сонгудуп алырда, ону Россияның 7 улуг олигархтары (хуужудулгадан баяан чурттуң улуг байлары) эрттирип каан деп даштыкы чурттарның массалыг информация чепсектери бижип турган. Ынчан оларның саны 7 турган болза, ам 17 чедэ берген. Оларның санының дүрген өзүп турары чурттуң политиктиг туружунга турум эвес байдалды тургузуп болуп апарган. Чамдык сан-хөө талазы-биле тайылбырлаачыларның чугаалап турары-биле алырга, Россияның чамдык олигархтары (улуг байлары) делегейниң билдингир кижилеринин аразынча кирип, оон эш-өөрнү тып, камгалалды ап турар апарган.

Бо эрткен чылдарда олигархтарның чүгле саны өзүп келген эвес, оларның ажыл-чорудулгазында ажык-кончаа сүрер чорук чурттуң экономиказынга улуг салдарлыг болбушаан, олар чоорту чурттуң политиктиг ажыл-чорудулгазынче шургуп кирип эгелээннер. 1990 чылдарның ортан үезинден бээр олар чаңгыс демниг хөдөлүп турган болза, кажан "ЮКОС-ту" долгандыр улуг шуугаазын көдүрүп кээрге, олар Президент Путинге ниити чагаа бижиринден безин ойталааннар. Россияның үлетпүр талазы-биле көскү ажылдакчыларының бирээзи А.Вольский оларның мурнундан чагаа бижип алгаш, Кремльге чедерге-даа, оон деткимче албаан. Кажан "ЮКОС-туң" кырынга нарын айтырыг тургустунуп кээрге, М.Ходорковский бодунун Конституцияда көрдүнген эргезинге ооргаланып, оон дуза дилээр хамаанчок, америк элчин черинге чедэ бергени даштыкы чурттар-биле кайы хире харылзаалың бадыткап турар.

РФ-тиң Чазаның хуралына М.Ходорковскийни тудуп бажынаа-

нынга хамаарыштыр Президент Путин мынчаар демдеглээн: — "ЮКОС" компанияның удуртукчузун тудуп бажынааны-биле холбаштыр мээң-биле ужуражырын Россияның оң талакы күштер партиязының удуртукчулары, чамдык политиктиг ажылдакчылар дилээн. Партияларның төлээлери, ажыл берикчилеринин каттыжышкыны, профэвилеп удуртукчулары, чамдык сайгарлыкчылар-биле доктаамал үргүлчү ужуражып турар мен. Ол херек, ажыктыг, ону моон-даа сонгаар ажыглаар апаар бис.

Ынчалза-даа эрге-хоойлу органның ажыл-чорудулгазынга хамаарышкан кандыг-даа ужуражылга, садыглаашкын турбас ужурулуг. Бир эвес олар Россияның хоойлузуңга дүүштүр ажылдап турар болза, Хоойлу кандыг-даа кижиниң мурнунга демей болур дээн. Президент борта бодунун туружун бадыткаан.

Улуг байлар Россияның экономиказынга салдарлыг болбайн канчаар. Чамдык политиктиг партиялар Ходорковскийни чүге деткип эгелээни дээрге, ам болур Күрүне Думазының сонгудулазына оон деткимче апаратын аргазын бодап турары чажыт эвес болгай. "ЮКОС" компанияның кол удуртукчуларындан 3 ки-

ка тургустунуп келген кризистин үезинде чурттуң экономиказының кол адырынга хамаарып турган бүдүрүлгелерни колдуунда халаска хуужудуп апарганнар. Чоокта чаа бодунуң "өстүрүп" алган байларына болчуп, Б.Ельцин "ЮКОС-ка" хамаарып турар солунга интервью бергеш:

— Кажан мен чуртту баштап тургаш, оң иштики болгаш даштыкы политиказынга чаңгыс-даа стратегтиг частырыг кылбаан мен дээн. Ол колдуунда "Боттарынарның тургузуп кагбаан чүвөөрүни үрөөнер, силерни кым эрге-чагырга бажынга олуртуп каанын утпаңар" дээн уткалыг Кремльче угланган телеграмма болган. Бо интервью солунга средада үнген болза, пятницада Ходорковскийни тудуп бажынаан. Кремльдин харызы Ельцинге ыңдыг болган-дыр.

Кажан Россияның удуртулазының бажынга В.В.Путин ажылдап келгенин соонда (оон бээр 4 чыл чедип ора) ниити чурттуң деңнелинде экономикактиг көдүрлүүшкүн көстүп келген, чурттакчы

га доктаарга мындыг-дыр.

Күрүне Думазының болгаш Президент сонгудулазының бетинде олигархтарның бир демниг хөдөлүп эгелээнин Кремль билип эгелээн. Оларның кол-ла сорулгазы эрге-чагырганы "хуужударын" дүрген доозар, чурттуң бажынга Ельцинниң "салгакчызы" кижини олуртуруп көрүп турарлар. Ынчан олар Ельцин үезинде байып алган өңчү-хөреңгизин чүгле камгалап арттырар эвес, ону делегей деңнелинче көдүрерин көрүп турарлар. Березовскийниң чугаазы-биле алырга, өг-бүлө "өг-бүлө" хуваалдазы-биле чурттуң дээди эрге-чагыргазына бодунуң кижини олуртуруп көрүп турар. Чажыт эвес-ле болгай, Ельцинниң өг-бүлөзи чурттуң Президентизи В.В.Путин-биле быжыг харылзааны тударын кызытканнар. Демократтарның адазы Ельцинниң берген интервьюсундан алырга, В.Путин-биле харылзаа чогуур деңнелге чедир чогувайн барган, ол чаа политиктиг "салгакчыны" тып алган хевирлиг чугаалаан.

Эрге-чагырганы катап боттарының солунга эгидип алыр дээш Россияның улуг байлары, Ельцинниң "өстүрүп" каан оолдары, чүнү-даа кылырындан кортпайн турарлар. Оларның баштайгы сорулгазы — парламентке бодунуң бөлүүн тургузуп алыры. Ынчангаш сонгудула мурнунун кампаниязында РФ-тиң Президентизи В.В.Путинниң адынга, Чазактың адынга хөй-ле чулчуруушкуннарны чорудуп эгелээн. Оларның холунга акша турда, даштыкы парлагга Путинниң адынга хол-меге чүнү-даа бижип болгайлар. Ооң-биле чергелештир Россияның массалыг информация чепсектерин таварыштыр Президент В.В.Путинниң адынга хамаарыштыр шаап халдакчы дайынны чорудуп эгелей бергеннер. Путинниң удурланкчыларының кол идеологу Березовский чоокта чаа берген интервьюсунга дорту-биле мынча дээн болгай: "Бо хуннерде Путинни ап кааптар болза, ол дыка хөй кижилерге ажыктыг". Кымнарга ажыктыын чүгле Березовский боду билер дээрзи билдингир.

Кремль Күрүне Думазынче олигархтарның бөлүүн эрттирбес дээш оларның оруун дуй туруп эгелээрге, удур туржуушкун оон эгелээн. Президент В.В.Путин чуртту удуртурунун ийги ээлчээ келбээнде, чуртту "өг-бүлө" хевир-биле удуртурундан ойталап эгелээрге, Ельцинниң кылыгы хайнып турар чүвези ында. Сонгукчу, мону бодап көрүнд даан. Ельцин чуртту буурадып, миллион-миллион россиянарны аш-түрөңгич чорукка чедиргеш, ам база катап демократияны эгидип алыр дээш бодунуң "азырап" алган байлары-биле чурттуң политиктиг айтырынын киржип эгелээнер. Сонгудула мурнунда оларның чорудуп турар политиказын чон мурнунга чарлаар, сургаар сорулга салбадым. Демократияның оруун эрткен бис, оон чогуур түннелди чон боду-ла үндүрө бээр дээринге идегедим.

Сергей ХЕРТЕК.

САКТЫП ЧОР МЕН

Сүт-Хөл кожуунуң Бора-Тайга сумузунга мээң ачамның кады төрээни Шыдыраа Чыргалович Сарыгларның оглу Сарыглар Конгар-оол-биле сөөлгү катап 1998 чылда Бора-Тайгага бодунуң чурттап орап бажыңынга ужураштым. Ол 1947 чылда Балгазының механизация училищезин дооскаш, Чадааның МТС-ке "НАДИ" деп трактор башкарып турган. Бодунуң өөрү тракторист оолдар-биле кожуунуң колхоз, совхозтарының тараалаң шөлдөрүн андарып, чарып, кылбаан-тутпаан ажылы чок кижини.

Ынчан оларның бригадир Очур-оол Сарыглар деп акый башкарып турганын эки билер мен. Сөөлүндө Сүт-Хөлге МТС ажыттылган, оң даргазынга Евгений Соловьев дарга турду. Ынчан акымны көөрүмге, кара комбинезон кедипкен, караан шилдеп алган чоруп турар чүвө. Ол үеде Бора-Тайгага "Чодураа" колхозу турган, оң даргазынга Топуй-оол деп кижини ажылдап турган, ачам суму даргалап турду. Колхозчулар шупту ажылдап турган. Хову, огород бригадалары, инек фермазы, чылгы, хойнуң бажы хөй турган. Хойнуң бажы 10 муң ажып, саар инек 300 чедип турган.

Акым ынчан чаа шеригден келген, кончук аныяк, мөгөш-шыйрак эр турган. Ооң кады төрөөн дунмалары ам чуртунда "Сүт-Хөл" совхозтуң кол агроному Алдын-оол Сарыглар, оон огу Владимир Сарыглар ук кожуунуң көдээ ажыл-агый эргелелин начальнигинде ажылдап чор. База бир огу Томскийн эмчи институтун кызыл диплом-биле дооскаш, кожуунуң кол эмчизинде ажылдап чоруур.

Акымның бажыңынга сөөлгү катап киреримге, мени көргөш амырап, сүттүг шайын кудуп, чаглыг эдин салды-даа. Мага хандыр хөөрештивис, адаларымыс адын сыйкайп чурттап чоруур-дур бис дунмам деп чагып сургады-даа. Аныянда-ла аът дээнде кончук кижини. Чүгүрүк Бора адын көргүстү-даа, Чадаанага, Сүт-Хөлге бажынга мал кирибээң аът чүвө, чүгле Кызылга чарыштыр-бадым деп-даа турду.

Ынчан октябрь ай турган бажыңың чанында бир сараат сула, 3 сараат сигенни белеткеп алган орап. Инек, хой, өшкү, хаван дээш, тудуп турар мал-маганы эмжежок кижини болду. Бот-тускайлаң ажыл-агыйлыг болгаш "Беларусь" тракторну боду мунуп турар кижини болду. Чоруур дей бээримге, эът-чемин, үс-саржаан машинамага чүдүрүп берди.

Элээн болганда дыннаарымга, бажыңың сонгазын бускаш киргеш, бир өлүрүкчү өлүрген деп дыннадым. Ол чүгле чаңгыс мээң акымны эвес, 3 кижини өлүргөш дезип бар чыдырда, шагдалар бүзээлп кээрге, бодунуң амытыңыңа четтинген дээр чораан.

Өршээ бурган, улуг Бора-Тайгам, Кызыл-Тайгам, Хер-Тайгам, башкы тандым Бай-Тайгам, байлактыг ээр Хем-чим, багай чүвө чонум аразынга болбазын, ха-дунмам менди-чаагай ажылдап, чурттап чорзун.

Базыр-оол САРЫГЛАР,
күш-ажылдың хоочуну.
Кызыл хоорай.

ШЕРИГ КОМИССАРИАДЫНДА

Бодундан дезип шыдавас сен

Сибирьниң шериг округунуң командьлалы шериг кезектерин боттарының туразы-биле каггаш дезип турар солдаттарны шериг кезектеринче дедир эгидер дээш оларны дилеп тыварынга хамаарыштыр шыңгы хемчеглерни ап турар.

Тыва Республиканың шериг комиссариаттары оперативтиг истелге хемчеглерин чорудары-биле хаара туттунган.

Тыва Республиканың шериг комиссарының хүлээлгезин түр када күүседип турар полковник А. Ч. Ондар ырбакчыларга база оларның төрөл-

деринге хамаарыштыр мындыг кыйгыны салып турар: **"Бир эвес тура-соруун, характерин, арын-нүүрүн бар болза, шериг кезээңче дедир чедип кел!"**

Мында ырбакчыларның фамилияларын, аттарын солун, сеткүүлдерге бир дугаар парлал турар.

Тыва Республиканың шериг комиссариаттарындан шеригже келдирткеш, шериг кезектерин боттарының туразы-биле кагган солдаттарның 2003 чылдың ноябрь 1-ге чедир **ДАҢЗЫЗЫ**

№	Шериг эргези	Ф.И.О.	Төрүттүнген чылы	Шеригже келдирткен үези	Шериг кезээн кагган үези	Чурттап турар чери
1	2	3	4	5	6	7
ВК Эрзин кожуун в/ч СОЧ						
1	Ряд.	Чембурел Эртине Сугучуевич	1973	02.1991	04.10.92	Нарын
2	Ряд.	Ооржак Оттук Опей-оолович	1982	23.12.02	16.04.03	Эрзин
ВК Барун-Хемчик кожуун в/ч СОЧ						
3	Ряд.	Хензиг-оол Артыш Күжүгетович	1976	01.1994	15.95	Торгалыг, Өвүр кожуун г. Ак-Довурак
4	Ряд.	Монгуш Омак Николаевич	1984	13.11.2002	10.2003	
ВК Бай-Тайга кожуун в/с СОЧ						
5	Ряд.	Хертек Омак Дадар-оолович	1980	29.11.98	28.01.02	
6	Ряд.	Адыг Амыр Викторович	1983	24.05.02	13.06.03	Кара-Хөл
7	Ряд.	Хертек Виталий Викторович	1982	17.11.02	18.06.03	Кара-Хөл
8	Ряд.	Татстан Алдын-Херел Александрович	1982	21.12.01	10.08.03	Тээли
9	Ряд.	Хертек Аяс Дадар-оолович	1983	П-2002	06.10.03	Шуй
Кызыл хоорай						
10	Ряд.	Оюн Эртине Тыртыг-оолович	1977	21.06.00	06.12.00	
11	Мл. серж.	Оюн Мерген Кара-оолович	1980	18.11.00	23.05.02	г. Кызыл Лопсанчапа, 22-4
12	Ефр.	Монгуш Аяс Маадырович	1976	22.11.97	01.10.98	Самагалдай
13	Ряд.	Куруу Владислав Эрес-оолович	1983	19.11.01	10.01.03	г. Кызыл
14	Ряд.	Монгуш Дмитрий Александрович	1984	2002	23.04.03	г. Ак-Довурак
15	Ряд.	Осацкий Дмитрий Александрович	1984	2002	23.04.03	г. Кызыл Колхозная 60-63
ВК Кызыл кожуун						
16	Ряд.	Чыпсын Андрей Михайлович	1981	13.12.00	15.07.01	Кунгуртук
ВК Танды кожуун						
17	Ряд.	Оолак Аяс Иванович	1975	02.1993	24.02.94	Бай-Хаак
ВК Сүт-Хөл кожуун						
18	Ряд.	Донгак Александр Соскур-оолович	1972	02.1990	12.08.91	Баян-Тала
19	Ряд.	Хомушку Эртине Анатольевич	1981	07.06.03	18.08.03	Ак-Туруг
ВК Тожу кожуун						
20	Ряд.	Ак Виктор Дмитриевич	1981	21.12.01	22.02.03	Ий, ул. Аңчы 29
21	Ряд.	Дарган Каң-оол Байыр-оолович	1977	23.06.95	02.04.96	Ий
22	Ряд.	Мингирге Айдың Каң-оолович	1983	26.12.01	25.03.03	Хамсара
ВК Чөөн-Хемчик кожуун						
23	Ряд.	Куулар Хеймер-оол Седипович	1973	02.1991	09.09.92	Чадаң
24	Ряд.	Ондарай Мерген Кирилович	1984		04.08.03	Хайыракан
25	Ряд.	Ажы Аяс Андреевич	1979	26.06.02	25.06.03	Чадаң
ВК Өвүр кожуун						
26	Ряд.	Одекей Буян Николаевич	1973	02.1991	10.1992	Хандагайты
27	Ряд.	Донгак Чингис Павлович	1983	24.12.01	16.11.02	Хандагайты
28	Ряд.	Күжүгет Айдыс Васильевич	1983	25.12.01	14.08.03	Саглы
ВК Мөңгүн-Тайга кожуун						
29	Ряд.	Чандан Вячеслав Викторович	1985	05.2003	09.09.03	Мугур-Аксы

ТӨРҮТТҮНГЕН ХҮНҮҢЕР-БИЛЕ

Бистиң хүндүлүг утбавыс **Билчиір Ховальговна НАТШИТ** бо хүннерде 60 харлаар. Эртем-билигни чедип алгаш, специалист кижиниң бедик адынга төлөптиг болуп, хөй-ниитиниң даалгазын дактыр-дактыр күүседип, кезээде шынныг херек дээш туржуп келген кижини. Утбавыстың юбилейин таварыштыр кадыкшылды, аас-кежикти, чедишкиннерни, бистиң аравыска ам-даа үр чылдарда чурттап, арга-сүмезин кадып чоруурун сеткиливис ханызындан күзедивис!

Дуңмалары, күдээлери, кенээттери, чээннери.

КЕШТЕР САДЫП АП ТУР БИС

"Саяннар-М" КХН киш, диин кештерин садып ап турар. Адреси: Кызылда Пролетарская, 238, Каменистая, 15. Телефоннары: 3-85-79, 3-84-82, 3-16-58. Сарыг-Септе переулок Восточный, 16. Тел. 22-890.

Кысказы-биле

ЧЫЛДЫҢ ТЕРГИНН ЭМЧИЗИ

Республиканың эмнелге-профилактиктиг албан черлеринге РФ-тиң Кадык камгалал яамызы, Россияның Медицина эртемнериниң академиязы, Россияның кадык камгалал шугумунун ажилдакчыларының профэвилелиниң болгаш "Медицинская газета" солунун чыл санында эртирип турары "Чылдың тергийн эмчизи" мөөрейниң бирги чадазы болуп эрткен.

Ук мөөрейниң тиилекчилери ноябрь 20-де ТР-ниң Кадык камгалал яамызынга "Тергийн педиатр", "Тергийн терапевт", "Тергийн хирург" дээш 20 аңгы номинацияга эртер республика чергелиг мөөрейге киржир. А аңаа тиилээнер декабрь айда Россия чергелиг мөөрейге киржилер.

ШЕРИГЖЕ АЪТТАНЫПКАН

Республиканың шериг комиссариады, Культура яамызы болгаш ТР-ниң Аныктар херектериниң талазы-биле куркомитеди ноябрь 13-те Улусчу чогаадылга бажыңыга шериг назылыгларга тураскааткан байырлалды эрттирген. Бо чылын күскү шериг келдирилгезинде баштай 50 хире оолдар Чита облазынче, а 80 ажыг оолдар Хабаровск крайда шериг кезектеринче аъттаныпкан.

АРАТ ШӨЛҮНГЕ ЕЛКА

Чаа чылда шивижигештерни болгаш доштан кылган хоорай-жыгаштарны Кызыл хоорайның 6 аңгы черлеринге тургузарын хоорай чагыргазы шийтирилээн. Эң улуг елканы Арат шөлүнге тургузар. Оон аңгыда Московская кудумчузунга, Кечил-оол кудумчузунун 7"а" бажыңының чанынга, Красноармейская 237-ниң чанынга, Дружба, 3 "а"-ның чанынга база Улуг-Хемниң оң талазынга елкалары тургузар.

Муниципалдыг "Кызылдың тускай сервис" бүдүрүлге (мурнунда чаагайжыдылга комбинады) ноябрь 17-де Арат шөлүнге турар доштан кылган хоорайжыгаштын белеткел ажилдарын эгелээн.

ДЭЭДИ ШАҢНАЛ — БИИ-ХЕМЧИЛЕРДЕ

Ноябрь 14-15-те Улустуң чогаалчызы Сергей Пюрбюнун 90 харлаанынга тураскааткан улусчу театрларның республика чергелиг көрүлдэзи болуп эрткен. Ийи хүн дургузунда көрүкчүлөр 13 улусчу театрларның оюн-тоглаазын сонуургап көргөннер.

Мөөрейниң түннелинде эң эки күүсеттинген херээжен роль дээш Бии-Хем кожуунунуң улусчу театрының артизи Чечек Сереновага база ол-ла театрының артизи Марк Оюнга эң эки күүсеттинген эр роль дээш шаңналдарны тывыскан. Шии көрүлдэзиниң тиилекчизи — Бии-Хем кожуунунуң улусчу театрынга видеокамераны тывыскан. Ийиги черде Мөңгүн-Тайганың улусчу театры шаңналга өңүг телевизорну алган. Үшкү черниң тиилекчилери — Бай-Тайга кожуунунуң улусчу театры хөгжүм дериг-херексели-биле шаңнаткан.

"ХӨӨМЕЙ" БАШКЫЛАРЫНГА

Делегейниң "Хөөмей" эртем-шинчилел төвүнүн эртем ажилдакчызы Марьята Сундуйнуң тургусканы ТР-ниң уран чүүл школаларының хөөмей класстарына хөөмейни 5 чыл иштинде (5-9 класстарга) өөредириниң программазын чорудулганын контроль болгаш бүртүктелгени Тыва девискээр эргелелинге бүртүктетинген. Бүртүктетирген дугаары — Т-00007. ТР-ниң парлалга болгаш информация куркомитединиң типографиязынга парлаан. (Кызыл, Шетинкин-Кравченко, 1). Солунда парлаттырган материалдарның авторларының бодалдары редакцияны туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыгтылган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харыйлаар.

Чойганмаа САТ.

e-mail: shyn@tuva.ru

Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100,

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор Артур ХЕРТЕК.

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ:

К. Сат, Е. Монгуш, Ч. Монгуш, С. Хертек, Т. Хертек.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 1-01-35,

кол редакторнунуң оралакчызы — 1-19-87.

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдистер — 1-18-10, компьютер төвү — 1-03-90, культура, өөредилге килдизи — 1-03-88, чагаа килдизи — 1-03-87, кедээ ажыл-агый, улуттук килдистер — 1-17-09, тел/факс (394-22) 1-17-94, бухгалтерия — 1-17-91;

Солун келбейн барганда, дараазында телефонче долгаар: 3-14-94. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама. Тираж 7470. Чагыт 135.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810400000010000 БОАО Банк "Тувакредит", Кызыл ИИН — 1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш массалыг информация чепсектериниң талазы-биле хоойлужулгазының чорудулганын контроль болгаш бүртүктелгени Тыва девискээр эргелелинге бүртүктетинген.

Бүртүктетирген дугаары — Т-00007. ТР-ниң парлалга болгаш информация куркомитединиң типографиязынга парлаан. (Кызыл, Шетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттырган материалдарның авторларының бодалдары редакцияны туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыгтылган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харыйлаар.